

Zoogdier

jaargang 16 (3) september 2005

De moeflon

Dwergvinvis in België

Hazelmuisen aan de grens

Inhoud Zoogdier 16(3) september 2005

Voorpagina:

Moeflons: Dick Klees

Artikelen

De moeflon, een zeldzaam wild huisdier 3

Marius den Boer

Dwergvinvis in Belgische wateren 6

Francis Kerckhof

Hazelmuisen in Vlaanderen en Nederland: grensoverschrijdend! 8

Maurice La Haye

Oproep 12

Meetnet hazelmuis officieel van start. Doe mee!

Interview 13

"Tot hier en niet verder. En dat voor de komende honderd jaar"

Interview met Martin Melchers door Alice Pillot

Hyperlink 16

Om ziek van te worden, In vergetelheid geraakt, Dassen-Nieuws, Chirocontact,

Huilen met wolven, Om je tanden in te zetten, Vleermuizen met een eigen webstek,

Walvissen scannen, Uit de kunst

Waarnemingen 18

Hazelmuisnest met mos, Nieuwe kolonies franjestaarten in Vlaanderen,

Raadselachtige dood drie damherten, Vangst van beloega in de Schelde in de 18e eeuw,

Bizar gedrag

Uit de oude doos 20

De zoogdierengids van Van den Brink: oud, maar boordevol nieuws!

Bob Vandendriessche

Boekbesprekingen 22

Overzicht van de Nederlandse beverpopulaties, Diersporengids, Dood doet leven

Natuur.nieuws 25

Biodiversiteit in jouw stad of gemeente!

VZZ-nieuws 26

Verslag veldwerkkamp Slowakije, Van bureau en bestuur, Werkatlas Zoogdieren Limburg

Agenda 30

Achterpagina:

Konijnen Tom Claassen.

Foto: John Stoel (Kunsthal)

De Moeflon een zeldzaam wild huisdier

Marius den Boer

Op de Veluwe is er wel eens een glimp van op te vangen, in dierentuinen soms te vinden achter een bord 'wild schaap', van oudsher geliefd bij jagers vanwege de enorme horens als trofee, voor beheerders een exoot met in de vrije wildbaan een streefstand van nul. Het is tijd om aandacht te besteden aan dit wat mysterieuze dier.

Het meest opvallend zijn de markante gedraaide horens bij de rammen. De ooien hebben meestal geen horens. De horens worden niet afgeworpen maar groeien door, met een pauze tijdens de jaarlijkse rui. De hierdoor gevormde ribbels zijn een soort jaarringen. De dieren hebben een roodbruine vacht, een witte voorkant van de kop, een zwarte halskraag en een witte vlek op de flanken, de zadelvlek. Rammen en ooien wegen respectievelijk ongeveer 45 en 35-40 kilo en hebben een schouderhoogte van respectievelijk 75 en 65 cm.

jaar later onze contreien te bereiken. Archeologisch onderzoek toont aan dat omstreeks diezelfde tijd, in het Midden-Neolithicum, een deel van de schapenpopulatie op eilanden in het Middellandse Zeegebied al weer was verwilderd. Nakomelingen van die populaties leven nog op Corsica, Sardinië en Cyprus. Ze zijn bekend als moeflon.

Inzicht in deze historische ontwikkeling is overigens pas recent tot stand gekomen. Voordien veronderstelde men, dat de moeflon een aparte (onder)soort was. Van Wijngaarden-Bakker doet

Geschiedenis

Oorspronkelijk leefde het wilde schaap *Ovis orientalis* in het Midden-Oosten. Zo'n tienduizend jaar geleden begon daar de veeteelt met de domesticatie van de geit en het schaap. De gedomesticeerde vorm van dit schaap, het huisschaap dus, is bekend als *Ovis aries*. Geleidelijk vond het zijn weg naar Europa (zevende millennium vóór onze jaartelling) om bijna drieduizend

Imposante horens, wit aan de kop en een zadelvlek bij de mannetjes. De vrouwtjes hebben geen of kleine horens. Foto: Rollin Verlinde

Door hun hoge zelfredzaamheid zijn moeflons goed in te zetten bij het beheer. Foto: Dick Klees

verslag van een onderzoek ter zake in Zoogdier van juni 1991. Sindsdien is er aanvullend genetisch onderzoek naar de verwantschap van diverse schapen gedaan. Mede naar aanleiding daarvan heeft de Internationale Commissie voor de Nomenclatuur in 2003 een uitspraak gedaan over de juiste naam: de moeflons van Corsica en Sardinië en ook die van Cyprus behoren tot de soort *Ovis aries*. Daarmee vervallen de in de *Atlas van de Nederlandse Zoogdieren* (1992) gebruikte namen *Ovis musimon*, *Ovis ammon musimon* en *Ovis orientalis*.

Verbreiding in Europa

Uit het 'oorspronkelijke' verspreidingsgebied zijn van Corsica en Sardinië weer moeflons geëxporteerd naar het vasteland van Europa. Als eerste wordt de dierentuin van Wenen genoemd, waar al in 1731 dieren zijn aangekomen. Van daaruit zijn er dieren naar andere dierentuinen gebracht, maar vooral ook als jachtwild uitgezet in heel Europa. In Nederland wordt de moeflon vermeld in de annalen van Artis in 1851. Als jachtwild is er, na een poging in 1909, een succesvolle uitzetting door G.A. Kröller op de Hoge Veluwe in 1921. In de eerste jaargang van Zoogdier gaat Litjens uitgebreid

in op de geschiedenis in Nederland. Tegenwoordig is de moeflon als jachtwild te vinden in een groot deel van Europa. Duitsland alleen al heeft een geschatte populatie van 20.000 dieren.

Nu in Nederland en België

Op dit moment lopen er moeflons in een viertal gebieden op de Veluwe. Het Nationale Park De Hoge Veluwe heeft de grootste groep met 150 dieren in het voorjaar. Daarnaast zijn er ongeveer zestig dieren op het nabijgelegen particuliere landgoed Hoog Deelen

en evenzoveel in het Wekeromse Zand van het Gelders Landschap. Op het noordelijk deel van de Veluwe leven rond Elspeet/Vierhouten ongeveer dertig dieren, waarvan een kleine twintig op particulier terrein (Noorderheide). Op het aangrenzende terrein van Staatsbosbeheer is ook nog een kleine groep aanwezig. Een deel van die dieren loopt buiten het raster in de Elspeterstruiken en het Vierhouterbos. Voorzover ze het nabijgelegen Kroondomein binnenkomen, worden ze daar afgeschoten. Dat is in overeenstemming met de grofwild visie van de Veluwe, waarin voor de moeflon een streefstand van nul dieren in de vrije wildbaan is afgesproken. Bij het verwijderen van het raster rond het terrein van Staatsbosbeheer worden de overblijvende dieren gevangen en overgebracht naar de duinen, beheerd door het Waterleidingbedrijf Noord-Holland (PWN). Tenslotte is de moeflon in kleine aantallen te zien in de dierentuinen van Amersfoort, Rhenen (Ouwehands) en Nuenen (Dierenrijk Europa).

In Vlaanderen zijn moeflons afwezig, in Wallonië zijn ze volgens gegevens van Anciaux en Libois voor het eerst uitgezet nabij Epioux in 1938. Daarnaast komen ze ook voor rond Saint-Hubert en Bièvre.

Functie bij beheer

Zoals aangegeven moet de moeflon volgens de nieuwste inzichten worden gezien als een ras van het gewone huisschaap, een van de meer dan zestig rassen die in Nederland voorkomen. Wel is het een bijzonder ras, omdat het nakomelingen zijn van een vroeg in de ontstaansgeschiedenis van het huisschaap afgesplitste tak. Ze zijn geschikt om bij het beheer van natuurgebieden in te zetten als grazers. Dat is ook hun functie bij het Gelders Landschap, bij de Hoge Veluwe en bij het PWN. Voor grotere terreinen met voldoende dekking is hun hoge mate van zelfredzaamheid een voordeel boven andere schapenrassen. Een bijzondere eigenschap is wel hun schuwheid. Daarin komen ze overeen met 'wild'. De gebruikelijke methode om de aantallen te reduceren is dan ook afschot. Die schuwheid kan overigens best samenhangen met de bejaging. De edelherten van de Oostvaardersplassen blijken namelijk hun schuwheid te verliezen bij afwezigheid van jacht. Diezelfde schuwheid maakt de moeflon minder geschikt bij het beheer van kleinere terreinen. Een proef van het Zeeuws Landschap, dat

Vanaf 1731 een geregelde gast in dieren-tuinen. Hier een houtsnede uit 1872 van het moeflonhuisje in Artis.

een groep moeflonrammen heeft ingezet bij de begrazing van eilandjes in het Volkerak, is om die reden afgebroken.

Status

Van oudsher zijn moeflons opgenomen in de jachtwetten van Nederland en België. Als niet inheemse dieren die alleen binnen rasters worden gehouden, zijn ze in Nederland niet opgenomen in de Flora- en faunawet van 2000. Moeflons worden dus aan de ene kant als wild beschouwd (en ook als zodanig voor consumptie aangeboden, bijvoorbeeld door de Hoge Veluwe); aan de andere kant staan ze vermeld in een boek over schapenrassen in Nederland, zij het met de aantekening dat er weinig fokkers zijn en dat er geen stamboek wordt bijgehouden.

Met recht een zeldzaam wild huisdier.

Verder lezen?

- Anciaux, M.R. & R.M. Libois. 1911 [1991]. Le Mouflon (*Ovis ammon*). In: Atlas des mammifères sauvages de Wallonie. Cahiers d'Éthologie 11(1): 91-102.
- Broekhuizen, S., B. Hoekstra, V. Van Laar, C. Smeenk & J.B.M. Thissen. 1992. Atlas van de Nederlandse Zoogdieren. KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- Bulletin of Zoological Nomenclature, 2003. Volume 60, Part 1, Opinion 2027, Case 3010.
- Clason, A.T., 1995. Tienduizend jaar veeteelt. Backhuys-Oegstgeest.
- Lensink, R. & G.J. Spek. 2004. Ruimte voor grofwild op een Eendeloze Veluwe – visie van de Stuurgroep Eendeloze Veluwe.
- Litjens, B., 1990. Moeflons op de Veluwe. Zoogdier 1(3): 3-10.
- Wijngaarden-Bakker, L. H. Van, 1992. De Europese moeflon: wild of verwilderd? Zoogdier 2(2): 3-5.

Marius den Boer
Weverstraat 124
6862 DT Oosterbeek

Dwergvinvis in Belgische wateren

Francis Kerckhof

Tijdens een zeevogeltelling in de Belgische kustwateren werd een bijzondere walvis waargenomen. Een dwergvinvis van meer dan vier meter en 700 kilo, maar toch een heel magere.

Schoon aan de haak 700 kilo. Let op de kenmerkende witte flippers. Foto: Francis Kerckhof BMM/KBIN

Ornithologen van het Instituut voor Natuurbehoud tellen regelmatig vanaf een schip zeevogels in de Belgische kustwateren. Ze hebben bij hun onderzoek op zee niet enkel oog voor vogels. Zo namen Eric Stienen en enkele collega-vogeltellers op 14 december 2004 een ongewoon, wit drijvend voorwerp waar tijdens onderzoek op enkele km's voor de kust van Nieuwpoort. De in de buurt rondvliegende meeuwen waren een bijkomende indicatie dat hier iets ongewoons aan de hand was. Dichterbij gekomen zagen zij dat het om een ondersteboven drijvende dode walvis ging. Het kadaver werd aan boord van de 'Zeehond' gehesen en aan wal gebracht. De identificatie was snel gemaakt: een vrouwelijke dwergvinvis *Balaenoptera acutorostrata* bovendien in een zeer verse toestand.

Nader bekeken

Het dier was 4,20 m lang en woog 700 kg. Het werd naar de universiteit van Luik gebracht voor een autopsie. De bevindingen over de doodsoorzaak waren duidelijk. Zowel enkele uitwendige sporen als het inwendig onderzoek toonden aan dat het dier in een visnet verdronken was. De maag bevatte nog zo'n 27 kg verse vis (haringachtigen). Uit de autopsie bleek echter ook dat dit dier niet gezond meer was. De speklaag was zeer dun: slechts twee cm waar dit voor zo'n dier normaal 8 tot 10 cm hoort te zijn. De oorzaak van het vermageren —een langdurig proces— kon niet achterhaald worden. Het skelet van dier werd opgenomen in de verzameling van het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen te Brussel.

Close up van de baleinen, het zeefapparaat waarmee het dier zijn voedsel, voornamelijk kleine visjes, uit het water filtert. Foto: Francis Kerckhof BMM/KBIN

Verspreiding

De dwergvinvis komt wereldwijd voor, maar is in tropische gebieden minder algemeen dan in koudere wateren. Het is de op één na kleinste baleinwalvis en de enige walvis die frequent in de Noordzee voorkomt. In de zuidelijke Noordzee is deze soort zeer zeldzaam. Het voedsel van de dwergvinvis bestaat in de Noordzee vooral uit kleine pelagische vis zoals haring, sprat en zandspiering.

In België

Er bestaan zeer weinig historische gegevens over dwergvinvissen in België. De recentste gedocumenteerde stranding vond plaats op 24 juni 1931 te Blankenberge. In 1865 werd in de Schelde te Hemiksem een dwergvinvis gevangen, en in 1837 strandde een dier te Blankenberge (De Smet, 1974). Het betrof in die drie gevallen nog levende dieren. Van twee ervan werd het skelet bewaard; het dier van Blankenberge (1837) in het Museum voor Dierkunde van de Universiteit van Gent en het dier van Hemiksem in het Museum van het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen te Brussel. In Nederland zijn meer gevallen bekend. Naar aanleiding van een waarneming in juni 2004 in Nederland schreef Kees Camphuysen onlangs in Zoogdier een artikel over dwergvinvissen in de Noordzee. Op het Nederlands Continentaal Plat is de dwergvinvis zeldzaam. Alleen in het uiterste

noorden, rond de Doggersbank, worden ze af en toe gezien. Noordelijker, voor de Engelse en Schotse oostkust, worden regelmatig dieren gezien.

Belgische Zeezoogdierendatabank

In België coördineert de Beheerseenheid van het Mathematisch Model van de Noordzee, een departement van de Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen (BMM) het onderzoek van zeezoogdieren die op het strand terechtkomen, die op zee gevonden worden of incidenteel in visnetten verdrinken. De BMM zorgt er ook voor dat de kadavers beschikbaar zijn voor wetenschappelijk onderzoek. Het onderzoek kan de problemen waarmee de popula-

ties van deze toppredatoren geconfronteerd worden aan het licht brengen. Verder houdt de BMM waarnemingen en strandingen van zeehonden, walvisachtigen en zeeschildpadden bij in een databank. Daarin zijn gegevens opgenomen die teruggaan tot de middeleeuwen. Een zeezoogdierendatabank met recente strandingen en een aantal buitengewone waarnemingen, is online raadpleegbaar op <http://www.mumm.ac.be/NL/Management/Nature/strandings.php>

Verder lezen?

- Camphuysen, C.J., 2004. Dwergvinvissen in de Noordzee. Zoogdier 15(3): 8-13
- De Smet, W.M.A., 1974. Inventaris van de walvisachtigen (Cetacea) van de Vlaamse kust en de Schelde. Bulletin Inst. r. Sci. nat. Belg. (Biol.) 50(1): 1-156

Francis Kerckhof
Koninklijk Belgisch Instituut voor
Natuurwetenschappen
3e en 23e Linieregimentplein
B-8400 Oostende

Hazelmuisen in Vlaanderen en Nederland: grensoverschrijdend!

Maurice La Haye

De verspreiding van de hazelmuis in Vlaanderen en Nederland is recent door de VZZ en de Zoogdierenwerkgroep van Natuurpunt Studie in kaart gebracht. In twee informatieve rapporten worden de resultaten van recente inventarisaties op een rij gezet en aanbevelingen gedaan voor bescherming van de gevonden populaties. Wat in beide rapporten echter ontbreekt is een grensoverschrijdend overzicht. Is er een samenhang tussen de Vlaamse en Nederlandse populaties of zijn het geïsoleerde populaties zonder toekomst? In dit artikel wordt een compleet grensoverschrijdend overzicht gegeven, met verrassende resultaten en conclusies.

Het voorkomen van de hazelmuis *Muscardinus oeconomus* in Vlaanderen en Nederland hangt samen met de eisen die de soort aan zijn habitat stelt: bosranden en struwelen op hellingen met structuurrijke mantel- en zoomvegetaties (Mercelis, 2003). Goede hazelmuisbiotopen bieden het gehele jaar veel dek-

king en voedsel en bevinden zich op de overgang van de droge naar de vochtigere hellingdelen. Ze liggen daardoor vaak precies op de grens tussen weiland en bos (Verheggen & Foppen, 2000).

De bolvormige nesten worden bij voorkeur gemaakt in braamstruwelen, maar kunnen ook gevonden worden in lage struiken (hulst, hazelaar, etc.) en holle bomen. Van belang is het heuvelachtig karakter van het terrein, zodat overwinterd kan worden op vochtige noord- en noordwesthellingen. 's Zomers worden vooral de drogere zuidelijke hellingen bewoond. Deze condities zijn met name te vinden in de löss- en leemgebieden van oostelijk Vlaanderen en Nederlands Limburg.

Hazelmuisen zijn niet schuw en laten zich goed bekijken. Foto: Ruud Foppen

Inventarisatie en monitoring

Het is moeilijk de aanwezigheid van hazelmuisen met zekerheid vast te stellen en de aantallen kunnen jaarlijks sterk fluctueren. Daarom moet in bossen waar het diertje wordt verwacht of mogelijk kan voorkomen enkele jaren achtereenvolgend naar nesten en knaagsporen worden gezocht. Het ophangen van nestkasten om de aanwezigheid van hazelmuis aan te tonen, zoals in Groot-Brittannië veel gebeurt, blijkt in Vlaanderen en Nederland niet effectief. De nestkasten worden niet of nauwelijks gebruikt. Uit

Bosranden en braamstruwelen zijn goede plekken om naar hazelmuizen te zoeken.

Foto: Ludy Verheggen

het Vlaamse hazelmuisrapport (Verbeylen, 2004) blijkt dat de inventarisatiemethode die Natuurland gebruikt, wel succesvol is. Lokale vrijwilligers werden getraind in het herkennen van nesten en knaagsporen. Met hun hulp was een veel grotere inventarisatie-inspanning mogelijk en konden meer kansrijke locaties worden bezocht. In korte tijd is daardoor een goed beeld ontstaan van de actuele verspreiding van de hazelmuis in de omgeving van Tongeren en in de Voerstreek.

De verspreiding van de Nederlandse hazelmuispopulatie was al in hoofdlijnen bekend, waardoor veel tijd kan worden gestoken in het monitoren van de populatie. Recent is zelfs een monitoringplan opgesteld (Verheggen *et al.*, 2004). Het is de bedoeling om met vrijwilligers jaarlijks vaste routes langs bosranden te lopen en alle aanwezige nesten te tellen. Het aantal nesten wordt namelijk beschouwd als een betrouwbare maat voor de populatieomvang. In gebieden waar de soort niet meer wordt aangetroffen, zal eens in de drie jaar gekeken worden naar de aanwezigheid van nesten.

Verspreiding

In Vlaanderen bevindt de enige bekende populatie van de hazelmuis zich in de Voerstreek, in de omgeving van Teuven. Dit gebied sluit direct aan op de

Nederlandse populatie van het oostelijk Gulpdal. De Vlaamse populatie maakt hier waarschijnlijk integraal onderdeel van uit (zie kaart). Andere bosgebieden in de Voerstreek lijken geschikt voor de hazelmuis, maar tot op heden zijn er nog geen waarnemingen bekend of sporen gevonden. Het meest verrassend was de ontdekking in 2004 (door Natuurland) van een populatie bij Tier de Lanaye en de vondst van mogelijke hazelmuisnesten bij Neerkanne (Verbeylen, 2004). Tier de Lanaye ligt weliswaar in Wallonië, de Vlaamse grens bevindt zich letterlijk op een steenworp afstand. Deze nieuw ontdekte populatie ligt ten westen van de Maas en het Albertkanaal en heeft wellicht uitlopers tot in de bossen en struwelen van Riemst en Opkanne. De mogelijke nesten die gevonden zijn bij Neerkanne, bevinden zich aan de overkant van het Albertkanaal, vlakbij de Nederlandse Pietersberg.

De actuele verspreiding van de hazelmuis in Nederland is erg overzichtelijk. In het uiterste zuiden van de provincie Limburg bevindt zich een drietal populaties: in het oostelijk Gulpdal (aansluitend op de populatie in Teuven), in het westelijk Geuldal en in het Vijlenerbos-complex. Vóór 1990 zijn ook hazelmuizen aangetroffen in het Savelsbos, in het bosgebied 'De Dellen' en noordelijker, tot aan Heerlen (Verheggen, 2003).

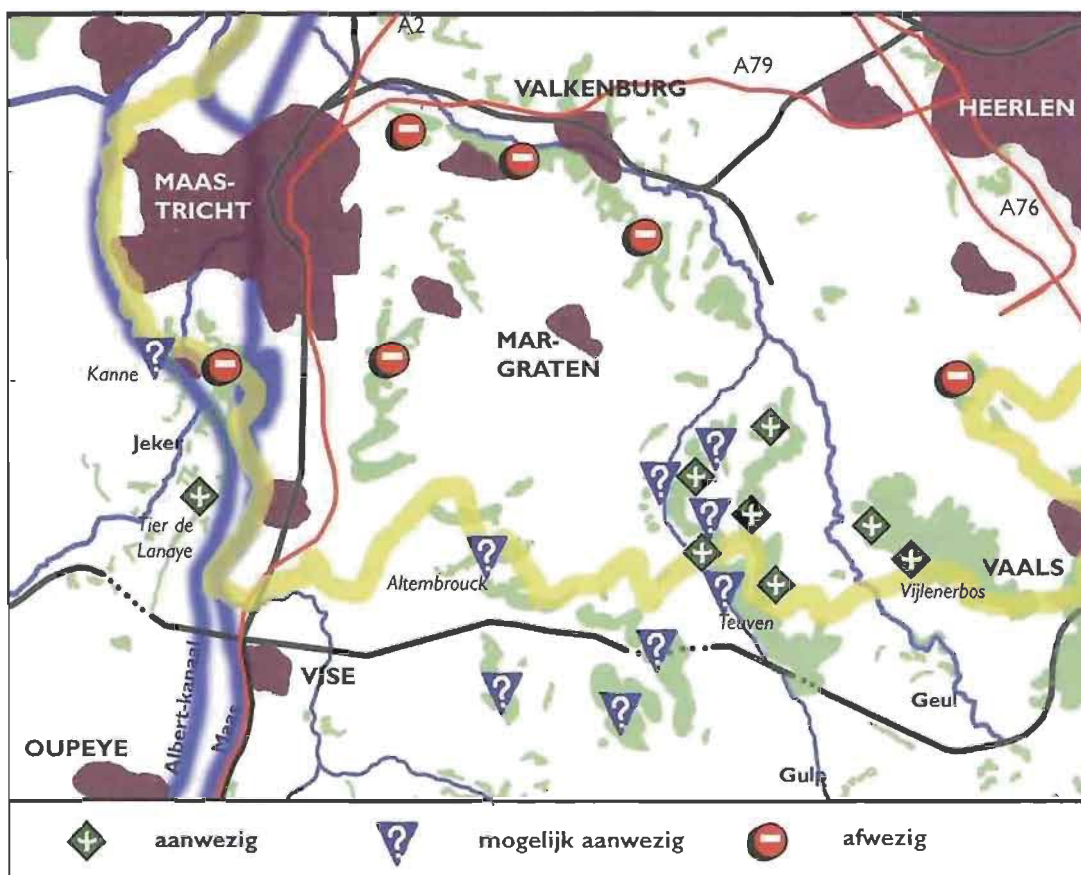
Nieuwe inventarisaties

Wanneer de nu bekende vindplaatsen van hazelmuis in de Voerstreek, aangrenzend Wallonië en Nederlands Limburg worden ingetekend op een overzichtskaart met de bosgebieden, valt op dat de huidige verspreiding van de hazelmuis een groot 'gat' vertoont in het grensgebied van Nederland met de Voerstreek. Het is niet zeker dat de hazelmuis daar werkelijk ontbreekt; het kan zijn dat de inventarisaties in Vlaanderen en Nederland zich hebben geconcentreerd op de reeds bekende vindplaatsen. Een onbevestigde waarneming van een hazelmuis halverwege de jaren negentig uit Altembrouck (Vlaanderen), dat midden in dit 'gat' ligt, komt dan ineens in een ander licht te staan. Wellicht bevindt zich in deze streek een verbindende schakel tussen de hazelmuispopulaties in Tier de Lanaye, de Voerstreek en Nederland. Nieuwe inventarisaties

in geschikte bosgebieden in de grensstreek zouden wel eens verrassend kunnen uitpakken. Het ook in Nederland zoeken naar knaagsporen zou een welkome aanvulling vormen op de inventarisaties waarbij alleen naar nesten wordt gezocht. Het aantal nesten kan immers per jaar flink fluctueren, waardoor kleine populaties over het hoofd gezien kunnen worden (Verheggen *et al.*, 2004).

Toekomst

Het voortbestaan van de populaties hazelmuizen in Vlaanderen en Nederland en hun groeimogelijkheden zijn voor de lange termijn onzeker. De hazelmuispopulaties in het zuidoosten van Nederland en bij Teuven in de Voerstreek lijken van voldoende omvang, maar ook die bestaan eerder uit honderden dieren, dan uit duizenden. Voor het behoud van deze populaties is op de lange termijn uitwisseling

De verspreiding van de hazelmuis in de grensstreek is onduidelijk. Nieuwe inventarisaties kunnen duidelijkheid geven.

met andere gebieden essentieel. Het meest voor de hand liggend is, om met gerichte beheermaatregelen het 'gat' van de Voerstreek geschikt te maken voor de hazelmuis.

Voor het behoud van hazelmuis in de omgeving van Neercanne is het van belang dat de aanwezigheid van de soort definitief wordt bevestigd. Indien aanwezig moet deze populatie goed beschermd worden. Door de geringe omvang van het geschikte habitat kan het niet om een groot aantal dieren gaan en loopt de populatie groot gevaar te verdwijnen. Verdwijnt de populatie bij Neercanne, dan is een unieke kans op een snelle natuurlijke herkolonisatie van het Vlaamse Plateau van Caestert en de Nederlandse Pietersberg verkeken. Door de sterk geïsoleerde ligging is herkolonisatie vanuit andere gebieden vrijwel uitgesloten. Herkolonisatie zou op termijn kunnen plaatsvinden vanuit de populatie bij Tier de Lanaye, maar daarvoor moet eerst het bosgebied ten oosten van Riemst worden herbevolkt en tot slot het Albertkanaal worden overgestoken. Het Albertkanaal vormt voor hazelmuizen voorlopig echter een te grote barrière, die op natuurlijke wijze niet te overbruggen is.

Conclusie

Het samenvoegen van de resultaten van het Vlaamse en het Nederlandse hazelmuisrapport laat zien dat het belangrijk is verder te kijken dan de eigen landsgrenzen. Vlak over de grens bevinden zich hazelmuispopulaties die van groot belang zijn voor het behouden van de soort in het eigen land of in het buurland of zelfs populaties die kunnen dienen als natuurlijke bronpopulatie voor 'lege' gebieden. Internationale samenwerking en grensoverschrijdende projecten lijken dan ook de beste aanpak om de hazelmuis in Vlaanderen en Nederland duurzaam te behouden.

Verder lezen?

- Mercelis, S., 2003. Hazelmuis. In: Verkem, S., De Maeseneer, J., Vandendriessche, B., Verbeylen, G. & Yskout, S. Zoogdieren in Vlaanderen. Ecologie en verspreiding van 1987 tot 2002. Natuurpunt Studie & JNM-Zoogdierenwerkgroep. Mechelen & Gent.
- Verbeylen, G., 2004. Inventarisatie 2004 en bescherming van de hazelmuis (*Muscardinus avellanarius*) in

Zuid-Limburg (Vlaanderen). Rapport Natuurstudie 2004/4. Natuurpunt Zoogdierenwerkgroep. Mechelen.

- Verheggen, L.S.G.M., 2002. Hazelmuisinventarisatie 2001. Een onderzoek naar de verspreiding van nesten in actuele en potentiële leefgebieden in Zuid-Limburg. VZZ-rapport 2001.31. VZZ & Adviesbureau Natuurbalans-Limes Divergens, Arnhem & Nijmegen.
- Verheggen, L.S.G.M., 2003. Hazelmuisinventarisatie 2002. Aanvulling verspreidingsonderzoek Gulpdal, Westelijk Geuldal en Plateau van de Bahnerheide. VZZ-rapport 2003.19. VZZ & Adviesbureau Natuurbalans-Limes Divergens, Arnhem & Nijmegen.
- Verheggen, L. & Foppen, R., 2000. Zagen, grazen en rasters verplaatsen. Actie is noodzaak voor de hazelmuis. Zoogdier 11(3): 7-13.
- Verheggen, L.S.G.M., Foppen, R.P.B., Soldaat, L. & Daemen, B., 2004. Meetplan Monitoring Hazelmuis 2004. VZZ-rapport 2004.35. VZZ & CBS, Arnhem & Voorburg.

Maurice La Haye

Daalseweg 314

6523 CA Nijmegen

mlahaye@zonnet.nl

LIKONA

Zonder de medewerking van de provincie Limburg en Likona had de inventarisatie in Vlaanderen niet uitgevoerd kunnen worden

Oproep

Meetnet hazelmuis officieel van start. Doe mee!

In september 2005 start het meetnet hazelmuis. Dit meetnet wordt door de Zoogdierverseniging VZZ gecoördineerd en is onderdeel van het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM). Het meetnet heeft als doel de aantalsontwikkeling van de hazelmuis in Zuid-Limburg (en daarmee Nederland) te volgen. Voor de uitvoering van dit meetnet is de VZZ op zoek naar vrijwilligers die tegen een reiskostenvergoeding mee willen helpen.

De zoogdierverseniging VZZ heeft in opdracht van het Ministerie van Landbouw Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) in 2004 een analyse uitgevoerd van telgegevens van hazelmuisnesten die sinds 1992 zijn verzameld. Daaruit blijkt dat het aantal nesten langs een vaste route een goede graadmeter is voor de populatiegrootte van de hazelmuis.

Het tellen van nesten vindt nu nog plaats door een kleine groep vrijwilligers langs 13 transecten (vaste routes). Om de hazelmuispopulatie nog beter te kunnen volgen is uitbreiding van

het aantal transecten en het aantal tellers nodig. Zoogdierliefhebbers in binnen- en buitenland worden daarom opgeroepen zich bij ondergetekende op te geven als (aspirant)teller.

Eind september wordt een instructieweekend gegeven om nesten van hazelmuis te leren herkennen en om de telmethode onder de knie te krijgen. De telmethode houdt in dat nesten van de hazelmuis worden opgespoord langs vaste transecten. Deze transecten variëren in lengte van enkele honderden meters tot een paar kilometer. De transecten liggen langs bosranden, bospaden, singels, holle wegen en graften in het buitengebied. In de periode half september-half november moet een transect drie maal overdag worden afgezocht op de aanwezigheid van hazelmuisnesten. De telgebieden liggen in het zuidoosten van Limburg in de omgeving van Vaals, Slenaken en Gulpen.

Om mee te doen aan dit nieuwe meetnet is ervaring met het opsporen van nesten van de hazelmuis niet nodig. Het is wel handig als tellers vogelnesten of nestjes van de dwergmuis kunnen herkennen, die soms erg op hazelmuisnesten lijken. Zonder ervaring op het gebied van nesten zoeken en herkennen, worden deelnemers aspirant-teller. Na één seizoen krijgt iedere aspirant-teller een veldtest waaruit moet blijken of hij/zij in staat is om hazelmuisnesten te kunnen herkennen en om het daaropvolgende seizoen zelfstandig te kunnen tellen.

Het is belangrijk dat (aspirant)tellers zich realiseren dat een telgebied meerdere jaren achtereenvolgend moet worden bezocht, ook als er géén of weinig nesten aanwezig zijn. Een ontmoeting met een hazelmuis is echter onvergetelijk, dus heb je interesse of belangstelling om mee te doen? Geef je dan op bij ondergetekende!

Hazelmuis ligt op de loer in een voortplantingsnest.

Foto: Ludy Verheggen

Ludy Verheggen
l.verheggen@vzz.nl
0475-386435
043-3641166

"Tot hier en niet verder. En dat dan voor de komende honderd jaar"

Alice Pillot

Martin Melchers (60), al ruim twintig jaar stadsecoloog van Amsterdam, maakt zich zorgen over de toekomst van parken en natuurterreinen van zijn stad op de lange termijn. Een interview.

Wat doet een stadsecoloog?

Dat kan sterk uiteenlopen. Hier in Amsterdam heeft mijn takenpakket zich nogal breed ontwikkeld, vanuit het als hobby inventariseren van flora en fauna. Het omvat het aanleveren van gegevens voor beleidsdoeleinden, het geven van voorlichting en het adviseren over het beheer van parken, natuurgebieden en 'micro natuurfragmenten', zoals een boom met vleermuizen of een kademuur met de bijzondere schubvaren. En bij voorlichting moet je naast optreden voor de lokale en landelijke tv ook denken aan het schrijven van en meewerken aan artikelen en boeken. Hoewel ik dat schrijven ook op eigen initiatief doe.

Martin Melchers inventariseert in het IJ-meer. Op deze plaats ligt nu IJburg.

Hoe ben je er toe gekomen dit te doen?

Zo lang ik me kan herinneren ben ik al geïnteresseerd in dieren en planten. Als jongen van vijftien wilde ik een boek schrijven over de in en rond de stad levende dieren. Als er een terrein werd opgespoten of werd braak gelegd ging ik er kijken, met vrienden of alleen en volgde ik de ontwikkelingen in de jaren daarop. Dat ben ik altijd blijven doen. In de jaren tachtig werden landelijk voor het eerst inventarisaties op kilometerblokniveau gedaan. Daar kwamen echter af en toe vreemde en onvolledige gegevens uit, bijvoorbeeld dat er in Amsterdam geen wezels voorkwamen, terwijl ik ze overal zag. Toen ben ik begonnen mijn eigen gegevens beter vast te leggen en naar buiten te brengen. En werd ik voor vier uur per week bij de gemeente aangesteld om parkjes en zo te inventariseren en voorlichting te geven over de natuur in Amsterdam. Dat breidde zich vanzelf uit; ik kreeg ook ineens allerlei vergunningen en toegang tot terreinen waar ik eerder 'illegaal' bezig was geweest.

Wat is er nog aan natuur in de stad?

Veel meer dan je denkt. Ik heb het dan wel over Groot-Amsterdam, een gebied van 432 km². Daar vallen de stadsparken onder, zoals het Vondelpark en het Sarphatipark, maar ook recreatiegebieden en natuurterreinen, zoals het Amsterdamse Bos en Waterland. We hebben in totaal 1200 plantensoorten geteld, waaronder heel bijzondere zoals het soldaatje en de bijenorchis. De zoogdieren zijn ook aardig vertegenwoordigd: naast een behoor-

lijk aantal soorten muizen, spitsmuizen, ratten en vleermuizen, behoren konijnen, vossen, hazen en wezels tot de vaste bewoners. Af en toe ook beverratten en een enkele bever. Toevallig is onlangs weer een boommarter gevonden. Deze keer een 'echte', geen verstekeling uit een ander land, zoals vorig jaar (zie Zoogdier 16(2)). Hij is midden op de dag doodgereden op de A10. En dan zijn er natuurlijk veel soorten broedvogels, ook onverwachte zoals buidelmees, watersnip en kemphaan. Tenslotte heb je nog de 'kleine' fauna. We inventariseren hier alles, van libellen en sprinkhanen tot miljoenpoten, pissebedden en mollusken. En niet te vergeten de dagvlinders, met onder andere het zwartsprietdikkopje.

Bruine rat, naast de huismuis, het enige niet-vliegende zoogdier dat tot de vaste bewoners van het stadshart van Amsterdam behoort. Foto: Martin Melchers

Wat betekent natuur voor de stad Amsterdam?

Het gemeentebestuur ziet de stad als een plaats om te wonen en te werken. De flora en fauna mogen er zijn en worden ook als belangrijk gezien, maar dan wel op 'menselijke' voorwaarden. Dat betekent dat het groen een directe of indirecte 'economische waarde' moet hebben, bijvoorbeeld doordat mensen liever wonen in een 'groene buurt', of doordat er een recreatieve functie is.

De stadsparken en de natuurgebieden rond de stad vormen de hoofdgroenstructuur, waar niet gebouwd mag worden. Verder start de gemeente met een soortenbeleid. Zo komt in Waterland-Oost de noordse woelmuis voor tot aan de stadsrand, doordat daar geschikte leefgebieden gecreëerd zijn.

Soms gaat het min of meer vanzelf. De aanleg van de vijfde baan voor Schiphol heeft in de Haarlemmermeerpolder een uniek graslandnatuurgebied opgeleverd. Met wulpen en patrijzen, de hoogste hazenstand van Nederland, veldmuizen en heel veel andere muizen. Dus ook muizeneters: 's nachts komen er kerkuilen, ransuilen en velduilen, overdag zie je wezels, buizerds en torenvalken. Zo'n gebied houdt zichzelf min of meer in stand als het weinig betreden wordt en het gras hoog blijft.

Hoe kun je zo goed mogelijk natuur in stand houden in een grote stad?

In het kader van soortenbeleid kun je veel doen aan beveiligen en creëren van biotopen. Dat hebben we hier gedaan voor onder andere de ringslang, de rugstreeppad, de noordse woelmuis en de blauwborst. En we proberen bij de planvorming van grote projecten vanaf stap één de Flora- en faunawet te integreren. Ter ondersteuning daarvan hebben we voor elk gebied een 'natuurwaardenkaart' gemaakt. Daarop is aangegeven welke diersoorten er voorkomen, met per soort een puntenwaardering die hoger is naarmate de soort zeldzamer is. Ook zijn er waarderingscriteria voor de 'natuurlijkheid', de vervangbaarheid en de ecologische structuur. De natuurlijkheid heeft betrekking op de mate van menselijk ingrijpen bij het beheer. Zo is voor de stadsparken de natuurlijkheid laag, maar is de waardering van de oude bomen die er staan juist hoog wat de vervangbaarheid aangaat. De waardering voor ecologische structuur betreft de waarde van het gebied als verbingszone tussen de natuurgebieden. Na vier jaar worden de natuurwaarden opnieuw bepaald en wordt gekeken of het beleid inderdaad tot hogere waarden heeft geleid.

In hoeverre passen dieren in de stad zich aan?

Heel interessant vind ik zelf het gedrag van stadse hazen. Ik heb gemerkt dat die een onderdrukte vluchtreactie ontwikkelen als ze jarenlang in een geïsoleerd gebied zitten en niet meer 'uitwisselen' met andere populaties. Het kan dan gaan om hazen in een 'verkeersoksel' of in een door wegen omgeven tuinstad. Zowel in Noord als in Zuid en West planten hazen zich in dergelijke situaties al

25 jaar voort. Ze zitten overdag in de stille delen in absolute rust en zijn nachtdieren geworden. Als ze overdag in hun terrein opgeschrikt worden, leidt vluchten nergens toe; ze steken de omringende autowegen niet over. Dus vluchten ze niet, maar lopen hooguit een tiental meters weg. Het is afwijkend gedrag. Ik had het nog nooit gezien of er iets over gehoord.

Wat zou in, pakweg, 2030 bereikt moeten zijn?

Op de eerste plaats moeten de steden begrensd worden, ze mogen niet aan elkaar groeien. Een stad moet een 'deur naar buiten' hebben, een mogelijkheid om in de directe omgeving 'natuur zonder bordjes' en 'echte duisternis' te beleven. Ik maak me zorgen over de voortdurende uitbreidingsbehoefte. Je zou willen zeggen: tot hier en niet verder. En dat

Het plukken van een appel werd een hongerige vos fataal: hij gleed uit en hing zichzelf op. Foto: Fred Nordheim

dan voor de komende honderd jaar, met een optie voor de volgende honderd jaar. Dat kan niet, maar ik hoop dat er iets meer zekerheid zal komen.

Voor wat het groen in de stad betreft: het is van belang dat er voldoende van over blijft en vooral, dat het een duurzaam karakter heeft. In het Vondelpark, bijvoorbeeld, zijn op de koe- en schapenweide poeltjes gegraven voor de kleine watersalamander en groene kikkers. Er zitten nu onder andere de grote keizerlibel en dagvlinders, zoals het icarusblauwtje. We verwachten dat dergelijke kleine ecologische elementen zichzelf min of meer in stand kunnen houden.

Heb je nog wel tijd voor hobby's en voor je gezin?

Ja hoor, zeker nu ik 1 oktober vorig jaar, na 35 jaar, gestopt ben als fysiotherapeut. Daarvóór trokken we er ook wel samen op uit, maar was de natuur voor het gezin 'vijand nr.1'. Ik sta nog steeds onder curatele van mijn vrouw en zoon. Op vakantie mag er maximaal één inloopvalletje mee. En mijn vrouw gaat alleen mee wandelen of fietsen onder voorwaarden: geen aantekenboekje, verrekijker, schepnet, vallen of fototoestel! Maar als het zo uitkwam, wist mijn zoon me vroeger al te strikken om op de basisschool een verhaal te komen vertellen. Over snoeken, bijvoorbeeld, met een flinke snoek in een grote teil ter illustratie. Ik heb ook altijd tijd gereserveerd voor mijn fysieke conditie: tennis en hardlopen. Ik heb enkele keren een halve marathon gelopen en éénmaal de hele, dat viel niet mee.

Verder lezen?

- Halm, H. van, G. Timmermans, H. Koningen, R. Bouman, M. Melchers & J. Kazus. (red). 2001. De wilde stad, 100 jaar natuur van Amsterdam, een eeuw KNNV, afdeling Amsterdam 1901 – 2001. KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- Melchers, M. & G. Timmermans. 1991. Haring in het IJ, de verborgen dierenwereld van Amsterdam. Stadsuitgeverij Amsterdam.
- Melchers, M., 2004. Diemerzeedijk, zand erover. Lubberhuizen, Amsterdam.

Alice Pilot

Hyperlink 3 - 2005

Websites

Om ziek van te worden

url: <http://wildlife.var.fgov.be>

taal: Engels

Bij elke vereniging hoort tegenwoordig een eigen website. Het is niet anders met de kersverse *Belgian Wildlife Disease Society (BWDS)*. Niet dat je er stante pede naar toe moet of de site absoluut gezien moet hebben. Het stinkt momenteel nog op het niveau van een digitaal mededelings- en presentatieblaadje met verplicht literatuurlijstje. Maar toch goed om weten dat er belangstelling is voor ziekten bij in het wild levende dieren en voor de belangrijke consequenties die deze ziekten kunnen meebrengen op ecologisch, zoönotisch en diergeneeskundig gebied. De website dient om beter zicht te krijgen op wat er in België allemaal te weten is over ziekten bij in het wild levende dieren. De vereniging wil dierenartsen, biologen, bio-ingenieurs, geneesheren, studenten, vrijwilligers en alle anderen die professioneel of persoonlijk geïnteresseerd zijn in dit onderwerp samenbrengen en helpen bij het uitwisselen van informatie. Hondsdolle vossen, leverbotslakken, gebeten teken en myxomatosekonijnen dienen zich evenwel te onthouden.

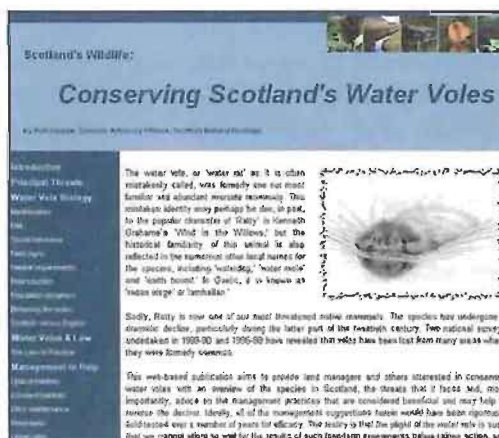

In vergetelheid geraakt

url : www.snh.org.uk/publications/on-line/wildlife/voles/default.asp

taal: Engels

De waterrat is één van die zoogdiersoorten waaraan zelden aandacht wordt besteed. Bij deze is dit verleden tijd. Ik doorbreek de stilte en verwijs u door naar een Schotse site die ruim aandacht besteedt aan deze achteruitboerende knager. Bij

ons nauwelijks, maar in geheel Groot-Brittannië daarentegen wel, krijgt de waterrat een duwtje in de rug. De soort is er onderwerp van allerlei regionale beschermingsplannen waarin het waterland een vooraanstaande plaats krijgt. De site maakt deel uit van de *Scottish Natural Heritage* website en is vrij beknopt maar toch compleet. Met wat zoeken kan je ook nog een folder downloaden over ratenbestrijding, waarbij men uiteraard waterratten ontziet. De website richt zich tot grondeigenaren en waterbeheerders. Alleen jammer dat concrete voorbeelden ontbreken, wat nochtans voor deze doelgroep erg relevant is. Ik vul zelf de leemte en zet hen op het goede spoor via 'UK Biodiversity Action Plan' (www.ukbap.org.uk/UKPlans).

Digitale publicaties

Dassen-Nieuws

In Vlaanderen werden voor de das reeds meerdere beschermingsplannen opgesteld. Eentje daarvan richt zich op het zuidelijk deel van de provincie Vlaams-Brabant en het taalgrensgedebied. Deze mailing informeert met tussenpozen over het reilen en zeilen van dit beschermingsproject dat door het *Regionaal Landschap Dijleland* wordt uitgevoerd. www.rld.be/projecten.html

Chirocontact

Het halfjaarlijks contactblad van de vleermuizenwerkgroep van de Vlaamse natuurbeschermingsvereniging Natuurland. De groep kon niet achterblijven en heeft nu ook een digitale versie van zijn blad de informatieruimte ingestuurd. Wie geïnteresseerd is kan zich aanmelden bij kris.boeckx@pandora.be

Surf ook even naar: *Huilen met de wolven*

Omdat er een oververzadiging aan websites over wolven is, weerhouden ze enkel mijn aandacht wanneer ze afwijken van het klassieke patroon. Voor een keer maak ik echter graag een uitzondering op mijn regel, omdat het een verdienstelijke poging betreft om de wolf in Duitsland opnieuw "beheimatet" te krijgen. Je leest er alles over op de gereserveerde pagina's van de *Naturschutzbund Deutschland* (NABU). www.nabu.de/m01/m01_03/

Om je tanden in te zetten

Het zal je maar overkomen: bij het begin van een 'braakballenpluissessie' vaststellen dat je je braakballentabel vergeten bent. Geen nood. Met je mobieltje inloggen op het internet en de determinatiesleutel van Walravens of Erfurt binnenhalen. Enkel nog een Frans of Duits woordenboekje opsnorren en klaar is Kees.

<http://site.voila.fr/bioafb/clemandi/clemandi.htm>
www.geologie.uni-halle.de/igw/pal/ocq/pdf_Erfurt_03_1.pdf

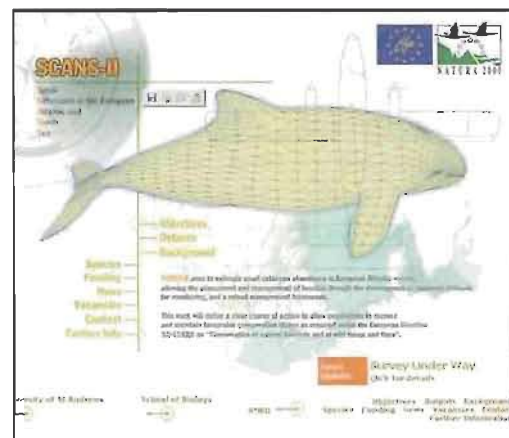
Zoogdier

Vleermuizen met een eigen webstek

Je bent als vleermuissoort pas echt belangrijk als je over een eigen website beschikt. Twee van onze kleinsten hebben het klaargespeeld om een eigen internetplek te veroveren: de ruige dwergvleermuis op www.nathusius.org.uk (Engels) en de dwergvleermuis op www.zwergfledermaus.de (Engels/Duits). Handig als je op zoek bent naar soortspecifieke informatie.

Walvissen scannen

Als er ergens discussie over bestaat dan is het wel over aantallen. U weet wel: volgens de organisatoren waren er 10.000 betogers; volgens de politie amper 2000. Met walvissen is het net zo. Om duidelijkheid te krijgen over hun getalsterkte in de Europese Atlantische wateren is een tweede grootschalige inventarisatie SCANS II deze zomer uitgevoerd. Het moet niet alleen een duurzaam kader voor opvolging creëren maar ook enkele discussies opklaren, zoals deze over bijvangst van walvissen en dolfijnen in visnetten. <http://biology.st-andrews.ac.uk/scans2/index.html>

Uit de kunst

Een beetje cultuur mag af en toe wel. Al was het maar om te vermijden dat we in vakidiotie vervallen. Ik geef alvast een zetje met Onlinekunst onder www.onlinekunst.de/ostern/hase en met de "Kunstcyclopedie" www.artcyclopedia.com/subjects/Animals.html waarmee je alvast enkele uurtjes zoet bent. Uiteraard houden we het op deze sites bij onze geliefde zoogdieren.

Dirk Criel

Waarnemingen

Hazelmuisnest met mos

Eind september 2004 troffen we in de Voerstreek een jonge hazelmuis *Muscardinus avellanarius* aan in een nestje waarin mos verwerkt was. In de gangbare literatuur staat te lezen dat het verschil tussen nestjes van hazelmuizen en winterkoninkjes juist is dat hazelmuizen geen mos gebruiken. Misschien had de hazelmuis hier een oud nestje van een winterkoninkje omgebouwd? De relatief geringe hoeveelheid

Hazelmuisnestje met mos in Tongeren.

Foto: Goedele Verbeylen

mos liet echter vermoeden dat het hier een echt hazelmuizenest betrof, waarin mos was verwerkt. Ook in Tongeren was eerder een dergelijk nestje aangetroffen dat toen niet aan hazelmuizen werd toegeschreven, bij gebrek aan een zichtwaarneming. In oude literatuur (zie reeks 'uit de oude doos') staat mos dikwijls wel vermeld als nestmateriaal in hazelmuizenestjes.

Bob Vandendriessche
Begoniastraat 26
B-8020 Oostkamp

Nieuwe kraamkolonies franjestaart in Vlaanderen

Deze zomer bracht ons de ontdekking van twee nieuwe kraamkolonies franjestaarten *Myotis notteri*. Voor Vlaanderen zijn deze vondsten zeer bijzonder. Voorheen waren slechts uit één gebied enkele koloniebomen van franjestaarten bekend, in het Zoerselbos. Hier vond een langlopende studie naar vleermuizen in boomholtes plaats.

Tijdens een inventarisatie in Geel Bel (Provincie Antwerpen, België) op 19 juli 2005 vonden we bij de controle van boomholtes in een dreef enkele vleermuizen. Het bleek om franjestaarten te gaan. Telling van het aantal uitvliegers met behulp van een nachtkijker wees uit dat het om een kolonie van 35 dieren ging. De dieren maakten nog een achttal dagen gebruik van deze holte in een zomereik. Op 2 augustus vonden we de groep tijdens het zwermen terug in een holte 75 meter verderop.

In het Lippensgoed-Bulskampveldbos te Beernem (Provincie West-Vlaanderen, België) bleek een drietal weken eerder al een kleinere kolonie franjestaarten aanwezig te zijn. Deze kolonie zat in een scheur bij een zijtak van een dikke zomereik op ongeveer negen meter hoogte en werd gevonden tijdens het inzwermen in de ochtend. Het gaat wellicht om tien tot vijftien dieren. Vanuit de boomholte klonken duidelijke sociale roepen, ook lang na uitvliegtijd, die van jonge dieren kunnen zijn. Van de uitvliegende dieren was de witte onderbuik goed te zien en ook maakten de ontdekkers enkele geluidsopnames. De kolonie werd tot elf dagen na de eerste vondst in deze boom teruggezien.

Kris Boeckx en Marc Van de Sijpe
kris.boeckx@pandora.be

In de holte van deze zomereik te Geel Bel huisden franjestaarten. Foto: Kris Boeckx

Raadselachtige dood drie damherten

Op 24 juli 2005 hebben duinwachters Joop Hilster en Hans Vader (na melding van een wandelaar) in de Amsterdamse Waterleidingduinen een opmerkelijke vondst gedaan: er lagen drie dode damherten *Cervus dama* bij elkaar in het buitenduin. Het betrof drie herten: een van twee jaar, een van drie á vier jaar en een oude bok van zeven tot tien jaar. Aan de staat van ontbinding kon worden afgeleid dat de dieren niet tegelijkertijd zijn doodgegaan, maar wel vrij kort na elkaar.

In de Amsterdamse Waterleidingduinen (AWD) is sprake van een gezonde, groeiende populatie damherten. Deze drie dieren waren bekend uit dit deel van de AWD, ze werden hier vaker samen gezien (mondelinge mededeling Hans Vader). Ze waren ogenschijnlijk in goede conditie.

Het is niet duidelijk wat hun doodsoorzaak is geweest. Vergiftiging door mensen lijkt uitgesloten. Ten eerste zijn de damherten in de AWD enigszins schuw, ze eten niet wat je voor hen neerlegt (laat staan uit de hand) en er is voedsel in overvloed. Ten tweede was de vindplaats zeer afgelegen. Vergiftiging door het eten van giftige planten zou theoretisch kunnen, elders in de AWD komen giftige planten voor, zoals bilzekruid, gevlekte scheerling en doornappel. Dit lijkt echter onwaarschijnlijk, ook al omdat deze dieren in dit duingebied zijn opgegroeid en weten wat eetbaar is en wat niet.

Een derde mogelijkheid is dat de dieren vergiftigd water gedronken hebben: vlakbij de vindplek is een poel. In dat geval is het vreemd dat er niet méér dieren zijn doodgegaan, want er drinken vele dieren uit deze poel. De duinwachters hebben de gehele omgeving van de vindplaats, zeker een vierkante kilometer, zeer grondig afgezocht, maar geen andere dode dieren gevonden.

Speculatievere verklaringen kunnen gezocht worden in een virusbesmetting bij deze dieren (met VHS van de plaatselijke konijnen??), waarmee ze elkaar hebben besmet en waardoor de dood plotseling is ingetreden. Helaas waren de dieren al

Drie damherten van verschillende leeftijd vlak bij elkaar gevonden. Foto: Joop Hilster

te zeer vergaan om een monster te nemen voor analyse op VHS en andere mogelijke virussen.

Zijn er wellicht lezers zijn die iets vergelijkbaars hebben waargenomen en/of een mogelijke verklaring weten?

Antje Ehrenburg
Vogelenzangseweg 21
2114 BA Vogelenzang

Vangst van beloega in de Schelde in de 18e eeuw

Tijdens een bezoek aan het stedelijk museum te Dendermonde werd mijn aandacht getrokken door een schilderij op doek 'de kleine walvis'. Dit schilderij werd in het begin van de 18e eeuw vervaardigd in opdracht van het plaatselijke stadsbestuur. Het geeft een beeld van de vangst van een witte dolfijn of beloega *Delphinapterus leucos* in de Schelde te Grembergen, tussen Moerzeke en Dendermonde, op 17 juli 1711. Het dier was 4,48 m lang en werd nadien in enkele steden tentoongesteld. Op 23 augustus 1711 werd het voor het eerst vertoond in de Dendermondse ommegang.

De vangst in de Schelde kan verklaard worden door het feit dat deze arctische soort regelmatig grote rivieren opzwemt; o.a. een exemplaar dat op 11 januari 1981 werd waargenomen in de Schelde ter hoogte van de Zandvlietsluis en een exemplaar dat in maart 1984 opnieuw in de Oosterschelde werd waargenomen. De foto van het schilderij

Het schilderij van de beloega wordt rondgedragen in Dendermonde. Foto: Pierre Mannaert

werd genomen tijdens de Ros Beiaardommegang van 28 mei 2000, bijna 300 jaar later is de herinnering aan deze zeldzame vangst in Dendermonde nog springlevend.

Verder lezen?

- De Smet, W.M.A., 1974. Inventaris van de walvisachtigen (Cetacea) van de Vlaamse kust en de Schelde. Bull.Kon. Belg. Inst. Nat.Vwet., Biol. 50 (1): 1-156

Pierre Mannaert
Lindestraat 156
B-9470 Denderleeuw

Bizar gedrag

Tijdens de periode 1993-2001 heb ik in Sint-Katelijne-Waver en omgeving honderden eekhoorns *Sciurus vulgaris* van een zender voorzien en -vaak wekelijks- opgespoord. Hierbij trof ik hen ook regelmatig in hun nest aan. De nesten zaten bijna steeds minstens 2-3 m hoog in de boom. Een enkele keer vond ik een eekhoornnest op 1,5 m hoogte in een koolmezenkastje waarvan een grote bonte specht de opening vergroot had, een andere keer in de bramen. Op een dag kwam het signaal vanuit een hol in de grond. Alweer eentje gepakt door een bunzing, dacht ik. Ik stak mijn hand in het hol in de verwachting er een halfrotte eekhoorn uit te halen.

Wat ik echter bovenhaalde, was gestripte bast en droog gras: materiaal waarmee eekhoorns hun nest maken. Het zat vlakbij de ingang van het hol en vlak onder het grondoppervlak. Toen ik nog iets verder tastte, schoot opeens een eekhoorn langs mijn arm naar buiten. Dus toch niet dood... Het was mijn eerste en enige waarneming tot nu toe van een eekhoornnest in de grond.

Eekhoorns zijn solitaire dieren die elk voor zich een nest maken. Vooral wijfjes zijn erg territoriaal tegenover elkaar. Enkel vlak voor de paring mag een mannetje soms bij het wijfje slapen.

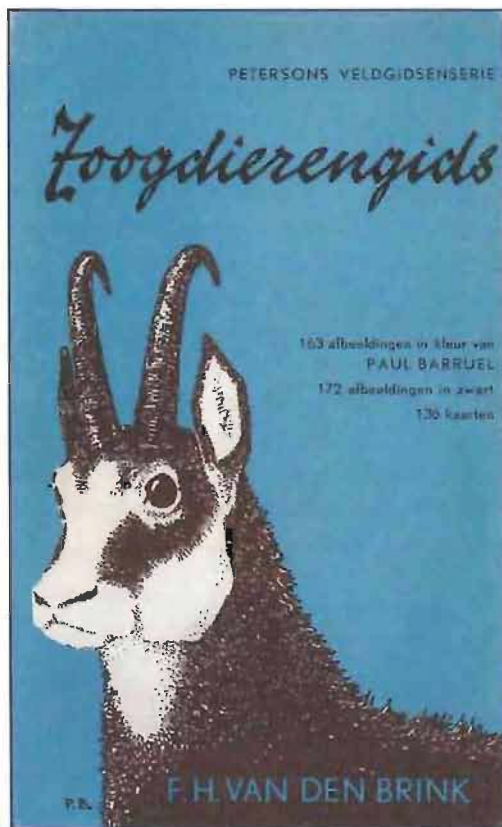
In de koude winter van 1996/97 vond ik echter verschillende malen twee of drie eekhoorns samen in het nest, in alle mogelijke combinaties van aantallen mannetjes en wijfjes. Lekker warm! Ook waren er twee wijfjes die het ganse jaar door regelmatig samen in een nest kropen. Heel waarschijnlijk ging het hier om moeder en dochter, wat wellicht verklaart waarom ze niet agressief waren tegenover elkaar.

Goedele Verbeylen
Burg Van Gansberghelaan 112
B- 9820 Merelbeke

Uit de oude doos

De Zoogdierengids van Van den Brink: oud, maar boordevol nieuws!

Wie zich weinig of niet met vleermuizen bezighoudt, kan het zich wellicht niet voorstellen, maar de kennis over veel van onze Europese soorten vertoont, zelfs na jaren van onderzoek, nog opvallende hiaten. Stel het u even voor: van de duizenden laatvliegers die we in de Lage Landen elke zomer opnieuw kunnen lokaliseren, vinden we in de winter maar een fractie terug. Het gaat om enkele individuele dieren op plaatsen zoals zolders, kelders, groeven enzovoort. Die enkele vondsten per jaar leveren

uiteraard geen voldoende beeld van de winter-ecologie van laatvliegers in onze streken. Dat geldt trouwens voor wel meer soorten. Waar zijn die duizenden dieren gebleven? Trekken ze misschien weg? Het zijn vragen die vleermuisdeskundigen ook anno 2005 nog rode kaken bezorgen.

Je ziet ze overal verschijnen in populaire brochures over vleermuizen: de lijstjes met onze eenentwintig inheemse soorten, gerangschikt met symbolen over waar je kraamkolonies kunt vinden, op welk soort plekken de soort overwintert, en welke afstanden ze gemiddeld aflegt tussen zomer- en winterverblijf. Omdat vleermuiswerkers dergelijke lijstjes keer op keer onder de neus krijgen, worden ze dikwijls aangenomen als universeel, dus altijd en overal geldig. Toch voelen doorgewinterde vleerders aan hun ellebogen dat er iets schort: het kan toch niet dat laatvliegers 's zomers alleen maar in gebouwen leven? En de afgelopen 60 miljoen jaar dan?

Als we er de recente literatuur even bijhalen, lezen we in de *Gids van de vleermuizen van Europa*

(Schober & Grimmberger, 2001) bij de laatvlieger "Gebouwbewonende vleermuis, ... zomerverblijven vaak in de nok van zolders, meestal niet vrij hangend, maar vaker verstopt tussen balken, ook in spouwmuren en spleten achter gevelbekleding. In Zuidoost-Europa ook in karstgrotten." En verder: "Winterverblijven in grotten, groeven, kelders, spouwmuren, balkspleten van zolders, achter ornamenten in kerken en in houtstapels." Meer staat er niet. Geen woord over bomen. We nemen er even de *Zoogdierengids* van Van den Brink (1955) bij. Daarin lezen we: "Laatvlieger: 's Winters in holle bomen, gewelven, kazematten, schuren, kerken, zelden in groeven en kleine grotten. 's Zomers in gebouwen (meest zolders), muurspleten, ook holle bomen." Een treffend contrast, dacht ik zo.

Het loont erg de moeite om na vijftig jaar de *Zoogdierengids* van Van den Brink er nog eens op na te slaan. Wat gedacht van deze frase: "Meervleermuis: 's zomers meest in holle bomen,

soms in gebouwen.”? Of: “Baardvleermuis: ‘s winters soms in holle bomen.”. Helemaal bizar is dit: “Ingekorven vleermuis: ‘s zomers in boomholten, achter boomschors.” Meer staat er zelfs niet! Of wat gedacht van: “Franjestaart: minder aan geboomte gebonden dan beide vorige soorten. ‘s Winters in grotten, soms in holle bomen, ‘s zomers in holle bomen, soms in gebouwen.” Bij de Bechsteins vleermuis lezen we o.a.: “ ‘s Winters in groeven, holle bomen.”

Hetzelfde verhaal bij de tweekleurige vleermuis. “ ‘s Winters in boom- en rotsholten, gebouwen (kelders); ‘s zomers in holle bomen, achter boomschors, in rotsspleten, gebouwen.” Bij de rosse vleermuis lezen we: “Slaapt ‘s winters en ‘s zomers in boomholten, soms in houten woningen; ‘s winters ook wel in stenen gebouwen; bijna nooit in grotten.” Idem bij de bosvleermuis.

Voor wie zich vragen stelt bij de betrouwbaarheid van de gegevens in de *Zoogdierengids*, even dit: F.H. van den Brink was de eerste voorzitter van de VZZ. Van de *Zoogdierengids*, die in 1955 voor het eerst verscheen, werd in 1978 de vierde en laatste druk gemaakt. De gids werd in tien talen vertaald. Zelf schrijft Van den Brink in zijn woord vooraf: “Aan het boekje ... heb ik ruim 30 jaar gewerkt. ... ik heb onze zoogdieren veel bestudeerd en er veel over gelezen. In die lange jaren heb ik geleerd, dat er meer over is geschreven dan één persoon kan beheersen, maar ik vlei mij ook te hebben geleerd rijp en groen uit die zoogdierenlitteratuur te kunnen onderscheiden. Eigen studie is dan ook maar voor een gedeelte aan de gids ten grondslag gelegd – dit kan ook niet anders. Ik hoop echter de vele en verspreid staande gegevens, die ik her en derwaarts heb verzameld, zo te hebben gezift, dat wat hier wordt geboden, betrouwbaar is.” Ik had het zelf niet beter kunnen verwoorden.

Bob Vandendriessche

Boekbesprekingen

Overzicht van de Nederlandse beverpopulaties

In de afgelopen vier jaar hebben zich behoorlijke veranderingen voorgedaan in de aantallen bevers *Castor fiber* en in de locaties waar ze in Nederland voorkomen. Daar zijn af en toe deelstudies en rapporten over verschenen, en nu is er dit rapport, dat een totaalbeeld geeft van de periode 2000-2004. Het vat de veelheid aan informatie samen, voegt daar prettige kaartjes aan toe en geeft inzicht in het verloop van de verschillende populaties vóór en vanaf 2000. Besproken worden de ontwikkelingen in

elk van de vijf vestigingsgebieden, evenals een aantal bijplaatsingen in Nederland en vlak over de grens met Duitsland. In de laatste paar hoofdstukken wordt bovendien aanvullende informatie aangereikt over voortplanting, sterfte en dispersie, en over de wisselwerking van bevers met hun omgeving. Nieuw is met name de analyse van de wijze waarop dispersie uit bestaande populaties naar nieuwe vestigingsplekken plaatsvindt: dat blijkt pas voor te komen nu de kernpopulaties voldoende gegroeid zijn. Vermeldenswaardig is, dat de auteur duidelijk aangeeft dat alle benodigde vergunningen verkregen waren: zowel voor het onderzoek van Alterra, als voor de bijplaatsingen die met medewerking van Alterra hebben plaatsgevonden. Kortom, de auteur

heeft goed werk afgeleverd, dat op termijn wellicht een bouwsteen kan vormen voor een herziene atlas van de Nederlandse zoogdieren.

Maar helaas is de *redactie* van het rapport behoorlijk tekort geschoten. Er staan veel slordigheden in: ontbrekende of incomplete verwijzingen (zoals naar gebieden), spelfouten en optelsommen in tabellen die niet kloppen, en er komen regelmatig begrippen uit de lucht vallen zonder toelichting (bijvoorbeeld de geometrische groeisnelheid). Ook is de informatie voor de wat minder deskundige lezer af en toe te impliciet geformuleerd. Hoewel die er uiteindelijk wel uitkomt, wekt het tijdens het lezen irritatie op. Jammer is eveneens, dat sommige terloopse opmerkingen niet verder onderbouwd worden, zoals de mededeling dat kolonisatie buiten het rivierengebied alleen door middel van verdere herintroducties zal kunnen plaatsvinden. Ook de vormgeving had een stuk lezersvriendelijker gekund. Zo staan kaarten en tabellen stelselmatig op de achterkant van de pagina met de bijbehorende tekst. De bijschriften van de figuren en tabellen (met name van tabel 1) zijn zeer onduidelijk en in sommige tabellen staat informatie die voor de lezer niet relevant is.

Door dit soort bijverschijnselen wordt dit zo bruikbare en volledige rapport veel minder goed leesbaar dan het verdient.

Als uitsmijter concludeert de auteur dat er wat betreft de bescherming van de bever in de praktijk nog het nodige te verbeteren valt. Terecht noemt hij het een schande, dat er bij een soort waar zo veel inspanningen voor verricht zijn om hem terug te halen naar Nederland en die zelfs via de Europese Habitatrichtlijn beschermd is, nog slachtoffers vallen tijdens de bestrijding van muskus- en beverratten. Hetzelfde geldt voor de door de auteur geconstateerde verstoring van leefgebieden door waterbeheerders tijdens onderhoudswerkzaamheden en bij aanleg van infrastructuur waarvoor het zetten van damwanden nodig was. In sommige gevallen zijn de bevers zelfs geheel weggetrokken uit het gebied, met alle bijkomende risico's van dien (zoals verongelukken in het verkeer). De vraag is natuurlijk, wie dit bij de juiste mensen aan wil kaarten. Juist nu zijn allerlei organisaties bezig om in het kader van de Flora- en faunawet gedragscodes voor hun reguliere

beheer op te stellen, met als doel om schade aan beschermde soorten te voorkomen. Dit is een té mooie samenloop van omstandigheden om te laten schieten. Wie neemt het voor de bever op?!

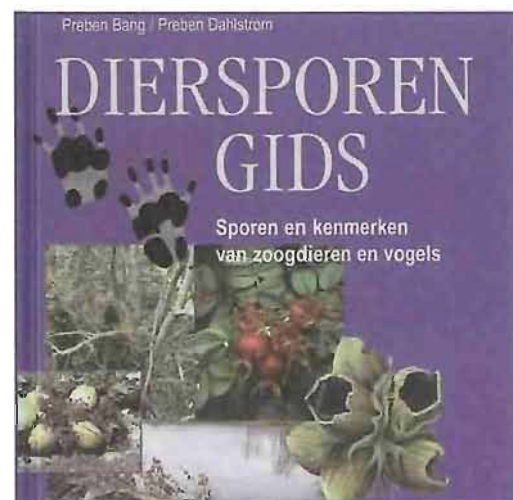
Meta Rijks

- F.J.J. Niewold. 2004. Ontwikkeling van de beverpopulaties in Nederland van 2000-2004. Alterra-rapport 982. Alterra, Wageningen. 62 pp.

Diersporengids

De derde druk van de bekende diersporengids van Bang & Dahlstrøm is onlangs verschenen. In de langzamerhand gebruikelijke volgorde worden loopsporen, vraatsporen, allerlei uitwerpselen (keutels, urine, braakballen), legers, nesten, hollen en andere stille getuigen van kenmerkend gedrag behandeld. De herzieningen in de derde druk betreffen slechts incidenteel de oorspronkelijke tekst in de vertaling van Anne van Wijngaarden. Dat is ook niet zo verwonderlijk want diersporen veranderen niet in dertig jaar en de beschrijving was en is prima. De foto's zijn echter deels door andere vervangen en de vormgeving is gemoderniseerd. Helaas is het hoofdstuk over verzamelen en conserveren daarbij verdwenen (overigens staat het nog wel op de achterflap en in het persbericht!).

Het boekje ziet er goed verzorgd uit: mooie foto's en frisse kleuren. Jammer voor ons is wel dat het geheel sterk georiënteerd is op Scandinavië. De afbeeldingen van de loopsporen zijn voor een

belangrijk deel foto's in de sneeuw en daardoor in onze contreien minder bruikbaar. Ook de soortenselectie past niet zo geweldig bij onze breedtegraad: er zijn bijvoorbeeld vier plaatjes van keutels van hoenderachtigen, waarvan er drie (auerhoen, hazelhoen en alpensneeuwhoen) niet hier voorkomen en de kans om keutels van het korhoen te vinden is ook niet erg groot. Om aan het laatste punt tegemoet te komen stonden er in de eerste druk nog stipjes bij de soorten die in Nederland en België voorkwamen, maar die zijn gesneuveld bij de herziening.

Vergeleken met de andere diersporengidsen op de Nederlandse markt komt deze gids duidelijk op de tweede plaats, na de KNNV-uitgave *Veldgids Diersporen* van Annemarie van Diepenbeek, die uitgebreider is en meer toegesneden op onze streken.

Marius den Boer

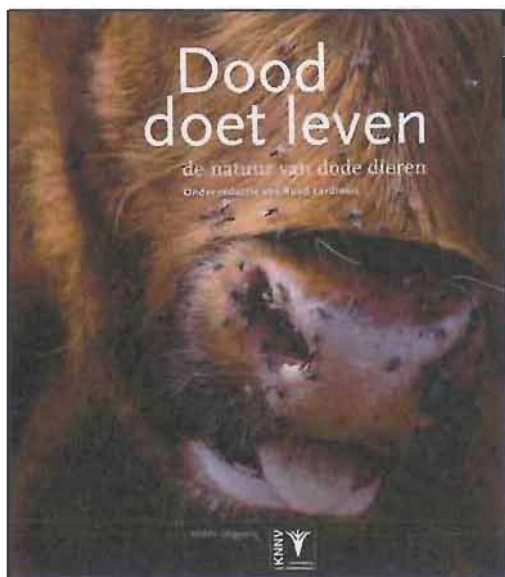
• Preben Bang & Preben Dahlström, 2004.

Diersporengids. Sporen en kenmerken van zoogdieren en vogels. Derde herziene druk Tirion ISBN 90.5210.568.5 Prijs €39,98

Dood doet leven

De natuur van dode dieren

Natuurlijke processen worden in het moderne natuurbeheer steeds belangrijker. Bosontwikkeling

wordt natuurlijker, dood hout blijft in het bos liggen. Grote herbivoren beïnvloeden de vegetatie op min of meer natuurlijke wijze. Maar ook die grote herbivoren gaan een keer dood. Twee onderwerpen zijn dan aan de orde: hoe gaan de dieren dood en wat gebeurt er met de kadavers. Het boekje *Dood doet leven* is een bundeling essays over de aspecten van het laten liggen van kadavers in natuurgebieden. Uitgebreid wordt beschreven hoe de natuur met een dood dier omgaat; van de ontdekking ervan door de eerste vleesvliegen tot het overblijven van de kale schedel. Er is een algemeen overzicht door Harm Piek met een beschrijving van een onderzoek naar dode dieren vanaf 1997 op de Veluwezoom, van de wettelijke aspecten, de confrontatie met het publiek en de plaats in het natuurbeleid. Al die aspecten worden daarna door afzonderlijke auteurs uitgewerkt. Bijzonder interessant is een hoofdstuk van Bas Visser over de in de Flora- en faunawet genoemde zorgplicht. Uit verschillende beginselen van het dierenrecht volgt, dat ook micro- en afbraakorganismen behorende bij dode dieren onder de zorgplicht vallen. Als uitgangspunten neemt hij daarbij de in de Flora- en faunawet genoemde beginselen van biodiversiteit, autonomie en onvervangbaarheid en de duurzame instandhouding van natuurgebieden. En daaruit volgt weer dat je dode dieren helemaal niet zou mogen verwijderen. Uiteraard met afweging van de belangen van andere dieren en de mens. Andere auteurs gaan dieper in op de processen van afbraak, de psychologische mechanismen achter de gevoelens van weerzin bij de confrontatie met kadavers in natuurgebieden en de gezondheidsrisico's voor het vee.

Het boekje ontpopt zich als een pleidooi voor het laten liggen van kadavers. Het laat zien hoe daarmee kansen worden gecreëerd voor een groot aantal andere organismen, van aasvliegen en aaskevers tot zeearenden en zwijnen.

Op diverse plaatsen gaan auteurs een stap verder en gaan ze niet alleen in op het laten liggen van dode dieren, maar komt ook het proces van sterven aan de orde. Hierbij speelt de afweging tussen de zorgplicht van individuen en de belangen van het systeem een rol. Moet of mag je ingrijpen in natuurlijke processen als het dood gaan van een dier? De discussie gaat dan tussen de dierethische

en de ecologisch-ethische stroming. De bijdrage van Ton Bade gaat alleen dáárover. Daardoor en vooral door zijn ongenueanceerde stellingname past het slecht bij de rest van de inhoud.

Dood doet leven is een levendige bijdrage aan de discussie en een aanrader voor wie interesse heeft in de complexe ecologische processen bij de afbraak van kadavers, maar ook voor wie zich een mening wil vormen over de menselijke processen daaromheen. Het is rijk geïllustreerd. Een minpuntje vormen de tientallen spel- en taalfouten. De aaskever *Silpha* wordt bijvoorbeeld binnen een paar bladzijden *Sipha* genoemd, behorende tot de *Silpidae*. Erger is het, als in een tekst over juridische aspecten "een ziektegevaar" staat, waar "geen ziektegevaar" bedoeld wordt. Zo slordig zijn we het (gelukkig) niet gewend.

Marius den Boer

- Ruud Lardinois (red). Dood doet leven. De natuur van dode dieren. 2005. 128 pp. KNNV Uitgeverij. ISBN 90 5011 211 0. Prijs €19,95

Natuur.nieuws

Het is lastig nieuws sprokkelen uit de werkgroepen. 's Zomers lijkt iedereen plots het land uit te moeten. Naar Slowakije, Ierland of Estland bijvoorbeeld, om maar lukraak enkele bestemmingen te noemen. Bij ons valt gelukkig ook nog wat te beleven. Zo ontdekten Marc Van de Sijpe en Kris Boeckx onlangs elk nog een kraamkolonie franjestaarten (zie rubriek waarnemingen). Het betreft respectievelijk de tweede en derde vondst voor Vlaanderen. Dat zou voorpaginanieuws moeten zijn, maar de kranten staan bol van komkommernieuws. De vleermuizenwerkgroep zoekt deze zomer naarstig naar vleermuizen op kerkzolders in de provincie Limburg. Naarstig wordt ook gewerkt aan een voorstel tot een Life-project voor vleermuizen in Vlaanderen. De Zoogdierenwerkgroep stoomt zich klaar voor een speurtocht naar de laatste hazelmuizen in de provincie Vlaams-Brabant.

Intussen lopen in Vlaanderen ook nog steeds boom-marters rond, worden bevers geteld, hamsterburchten gemonitord, zeehonden gespot tijdens heuse zeehonden-safari's... Hoezo niks te beleven in eigen land?

Mag ik jullie allemaal warm maken voor het project 'Biodiversiteit in jouw stad of gemeente!?' Vraag die brochures snel aan en ga aan de slag voor zoogdieren in jouw buurt! Zomerse groeten,

Bob Vandendriessche

Biodiversiteit in jouw stad of gemeente!

Samen met steden en gemeenten wil Natuurpunt op lokaal niveau concreet werken aan de bescherming van bepaalde soorten planten en dieren, ook in een stedelijke omgeving. Dat gebeurt via soortbeschermingstrajecten. In totaal gaat het om 14 trajecten die betrekking hebben op vogels, planten, insecten, amfibieën en zoogdieren. Het uitvoeren van de trajecten houdt in dat we de soorten gaan bestuderen, dat we ze gaan monitoren en dat we concrete beschermingsmaatregelen nemen. Om goede resultaten te bereiken, moet vaak jaren intensief aan een project gewerkt worden. Natuurpunt wil dit niet alleen doen: naast de steun van de Vlaamse overheid en de hulp van steden en gemeenten zijn bepaalde doelgroepen zoals landbouwers, bedrijven en scholen maar ook particulieren een belangrijke partner in dit project.

Gemeenten of steden die dat willen, kunnen een beroep doen op Natuurpunt om voor één of meer soorten een beschermingsplan uit te werken. Voor de verschillende trajecten heeft Natuurpunt een brochure gemaakt met algemene informatie over de soort en over mogelijke beschermingsmaatregelen. Drie van de brochures betreffen zoogdieren. Vos en steenmarter komen in één brochure aan bod, voor de vleermuizen zijn twee folders uit-gewerkt: *Vleermuizen in de kou* en *Vleermuizen op zolder*. Die brochures kan je op onderstaand adres bestellen bij Natuurpunt.

Natuurpunt
Kardinaal Mercierplein 1
2800 Mechelen
0032/(0)15.29.72.20.
biodiversiteit@natuurpunt.be
www.natuurpunt.be/biodiversiteit

VZZ-nieuws

Het Europa van de zoogdieren: Veldwerkgroep in Slowakije

Tijdens haar jaarlijkse zomerkampen inventariseert de Veldwerkgroep van de VZZ een stukje Europa op alle aanwezige zoogdiersoorten. Na onder andere Italië, Bulgarije, Spanje en Slovenië was het van 27 juli tot 6 augustus 2005 de beurt aan Slowakije.

Drie keer per dag controleert de Veldwerkgroep alle live traps.
Foto: Kamiel Spoelstra

Volgens traditie is de kamplocatie iets bijzonders, en ook dit jaar blijkt geen uitzondering: het verblijf beslaat één verdieping van een enorme kolos uit het communistische tijdperk in het dorpje Látky. Dit plaatsje ligt in Midden-Slowakije ten oosten van de middelgrote stad Zvolen – spreek uit 'Zwollen' – en ten zuiden van het natuurreservaat Pol'ana. De afgelopen jaren was het niet altijd makkelijk om van tevoren duidelijk te maken wat zoogdieronderzoekers ter plekke hebben aan het potentieel van 25 Nederlandse zoogdierfreaks. Maar onze gastheer Peter Kaňuch, een vleermuisonderzoeker van het Institute for Forest Ecology (van de Slowaakse Academie van Wetenschappen) heeft bij aankomst al verschillende onderzoeksplannen uitgedacht....

Van enige ontspanning is deze keer dus geen sprake: alle deelnemers worden continu aan het werk gezet. Onze gastheer wil graag weten welke vleermuissoorten voorkomen in het Pol'ana-gebied, een oud gebergte tot 1450 meter hoog met riviertjes, moerasbos, kleinschalige landbouw, beukenbos en 'alpen'weides tussen het naaldbout. Elke avond vangen we vleermuizen op drie of meer locaties, er staan permanent een paar honderd *live traps* op scherp en overdag is het tijd voor het controleren van kerkzolders. Het hele kamp is ingeschakeld om een buitengewoon fraai bosgebied vol eeuwenoude eiken in de buurt van Zvolen eens goed af te

zoeken op vleermuiskolonies, en om informatie te verkrijgen over de ruimtelijke verdeling van 1200 valse vleermuizen die uitvliegen uit een kerk in de buurt.

De resultaten blijven dan ook niet uit

Er vliegen bijna twintig vleermuissoorten in de netten, zoals de mopsvleermuis, baardvleermuis en beide grootoorvleermuizen. In de hogere delen van het gebied vinden we zelfs tweekleurige- en noordse vleermuis; soorten die vooral bekend zijn uit Noord-Europa. Ook worden alle Europese *Nyctalus*-soorten gevangen – inderdaad, ook

de grote rosse vleermuis, tot grote vreugde van onze gastheer. De vondst van deze soort, pas de derde keer in Slowakije, haalt zelfs de nationale televisie. Verder ontdekken we nieuwe kolonies valse vleermuizen en kleine hoefijzerneuzen, en tellen we op Slowaaks verzoek sieselpopulaties door ze 's middags met een aantal mensen vanaf verschillende uitkijkpunten te observeren. Deze grondeekhoorn gaat in veel gebieden achteruit, maar hier in Slowakije doet hij het juist erg goed.

Met alle onderzoeksmethoden samen stellen we het voorkomen van ongeveer vijftig soorten zoogdieren vast in het gebied. De *live traps* leveren daarbij leuke muizensoorten op, zoals twee soorten waterspitsmuizen en een paar kleine-bosmuisachtige dieren. Uiteindelijk blijken dit bijzonder klein uitgevallen huismuizen te zijn. 's Nachts zien we ook regelmatig een boommarter, steenmarter, edelhert, bunzing of een van de vele vossen. Schuwe soorten, zoals beer, wolf, otter en lynx verraden zich alleen door voet- en krabsporen of uitwerpsen.

De Slowaakse bioloog Peter Kaňuch heeft een grote rosse vleermuis gevangen: de eerste voor het natuureservaat Pol'ana en pas de derde voor Slowakije. Foto: Joost Verbeek

len. Toch laat een van hen zich bij wijze van uitzondering zien: een moeder lynx steekt overdag met twee jongen de weg over! Dat is in Slowakije een zeer riskante onderneming, maar het levert voor enkelen van ons een prachtige waarneming op.

Het is leuk om te zien dat met dit succesvolle zomerkamp de aanwezige veldkennis opnieuw is toegenomen. Opvallend is de opkomst van het gebruik van mistnetten gedurende de laatste

jaren. Veel mensen kunnen nu vleermuizen uit netten halen, determineren en opmeten. Technologische vooruitgang wordt eveneens benut: aan de hand van digitale foto's kun je mogelijke vangstlocaties beoordelen of determinaties verifiëren. De precisie van waarnemingslocaties is sterk toegenomen door GPS-apparatuur. En een infrarood-videocamera neemt invliegende vleermuizen op voor een nauwkeurige telling achteraf.

Uiteindelijk blijkt deze kleine 'bosmuis' een vorm van de huismuis te zijn. Foto: Jan Buys

Froukje Rienks
Kamiel Spoelstra

Van bestuur en bureau

Samen met de bureaumedewerkers werkt het bestuur aan de organisatie en de werkwijze van het bureau. De afbakening tussen Vereniging en Stichting blijkt in de praktijk lastiger dan gedacht. Maar aan het eind van het jaar hopen we alle structuren duidelijk te hebben. De naamsbekendheid en het vertrouwen in de kennis en kwaliteit van de Zoogdiervereniging VZZ zijn groeiende.

• Meerjarenplan

Op de komende ALV van 19 november zal het nieuwe meerjarenprogramma worden gepresenteerd. Het concept, waarvan een begin al te zien was op de laatste ALV, staat op de website. Surf naar www.vzz.nl en geef uw mening erover!

• Noordse woelmuis

Twee jaar geleden is het soortbeschermingsplan noordse woelmuis verschenen. De daarin opgenomen acties moeten nu uitgevoerd gaan worden. De VZZ heeft van LNV de opdracht gekregen daarbij het initiatief te nemen en te coördineren. Dick Bekker werkt als coördinator nauw samen met Richard Witte. Eind van dit jaar zal de website www.noordsewoelmuis.nl van start gaan met alle relevante informatie over de soort en de lopende projecten.

• Verspreidingsonderzoek

Na jaren van aandringen bij de Rijksoverheid lijkt de zin van een structurele ondersteuning van de gegevensbeherende organisaties door te dringen. Op dit moment zijn we nog in de fase van analyses van LNV over wat nodig is. Maar de ontwikkelingen gaan relatief snel en we zijn positief over de kansen van een landelijk verspreidingsonderzoek. Er is nu geld voor een inhaalslag voor een aantal beschermde soorten. Bij zoogdieren gaat het om de boommarter en de hazelmuis en wordt het verspreidingsonderzoek met behulp van braakballen uitgebreid. Daarnaast is een actie gestart met betrekking tot de informatievoorziening en de beschikbaarheid van de gegevens.

Op provinciaal niveau is nu in Flevoland een onderzoek gestart naar het voorkomen van vleer-

muizen. In verschillende provincies worden atlassen voorbereid. In Limburg hebben VZZ en NHGL een voorlopige atlas gepubliceerd. Hier moeten de witte plekken worden ingevuld. In Noord- en Zuid-Holland zijn de eerste gezamenlijke kaarten gemaakt door regionale werkgroepen en zijn de eerste conceptteksten geschreven en in Friesland zijn samenwerkingsverbanden gevormd.

• Konijnen het haasje?

De VZZ vraagt om meer aandacht voor de sterke achteruitgang van het konijn in delen van Nederland door het Rabbit Haemorrhagic Disease Virus. In juni werd een oproep meegestuurd met *Zoogdier* om de campagne 'Zijn de konijnen het haasje?' te steunen. Tot nu toe is €1710,- aan giften binnengekomen, nog verre van voldoende om alle activiteiten uit te voeren. Uw gift blijft dan ook welkom op ons giro-nummer 203737 onder vermelding van 'Konijnen het haasje?'

In augustus werd het derde nationale konijnen- en hazen-telweekend gehouden. In het najaar komen de eerste resultaten. Mede op basis van de activiteiten wordt nu onderzoek gedaan naar het virus en naar mogelijkheden voor gerichte maatregelen.

• Zeezoogdieren

Leden van de VZZ hebben in juni/juli meegedaan aan een groot Europees project (SCANS-II) waarbij de hele ondiepe kustzone (tot 200m) van Gibraltar tot aan Noorwegen is geteld op de aanwezigheid van dolfijnen en bruinvissen. In augustus is een excursie georganiseerd om leden kennis te laten maken met dolfijnen en walvissen vanaf de veerboot tussen Portsmouth en Bilbao. Daarnaast is actief deelgenomen aan workshops over het strandingsnetwerk van walvisachtigen. Samen met onder andere EcoMare, CML Leiden en Naturalis wordt gewerkt aan een informatiefolder. Naturalis zal een pamflet verspreiden en heeft een landelijk meldingsnummer voor gestrande walvisachtigen geopend: 0900-0400616.

SCANS-II waarnemers in actie op het Tracker platform. Foto: Steve Geelhoed

• Rode lijst zoogdieren

Iets meer dan tien jaar geleden verscheen de eerste Rode lijst van de Nederlandse zoogdieren. Tijd om na te gaan wat er sindsdien veranderd is: met welke soorten gaat het nu beter? De Zoogdierverseniging VZZ is door het ministerie van LNV gevraagd de veranderingen in de populatieontwikkelingen van de Nederlandse zoogdieren te analyseren en een voorstel te doen voor een nieuwe Rode lijst. Deze moet in 2006 gepubliceerd worden. Richard Witte voert dit onderzoek uit.

Hans Bekker
Dennis Wansink

Werkatlas Zoogdieren in Limburg

In het kader van het atlasproject Zoogdieren in Limburg is onlangs de *Werkatlas Zoogdieren in Limburg* uitgegeven. Deze werkatlas bevat 98.000 waarnemingen uit de periode 1970-2004. Op de kaarten zijn op kilometerhokniveau de waarnemingen van de 68 in Limburg voorkomende zoogdiersoorten weergegeven. De soortkaarten zijn volledig in kleur uitgevoerd en bevatten informatie over de waarnemingsperiode 1970-1993 en 1994-2004. Bij de vleermuissoorten is daarnaast het onderscheid zichtbaar tussen de winter- en zomerverblijven.

De kaartoverzichten dienen om een beeld te verschaffen van de aanwezige zoogdiersoorten in de verschillende periodes. Voor de meeste soorten betekent het niet dat wanneer er in een kilometerhok geen waarneming is gedaan de soort er ook niet zou voorkomen. De verspreidingsgegevens dienen als handvat om de witte gebieden bij de zoogdierwaarnemers in Limburg onder de aandacht te brengen. Voor een groot aantal soorten en gebieden is zeker nog extra onderzoek nodig. Met gericht onderzoek kunnen de hiaten in het verspreidingsbeeld worden opgevuld.

De werkatlas is tot stand gekomen door samenwerking tussen het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg en de Zoogdierverseniging VZZ.

Leden van NHGL en VZZ kunnen de atlas bestellen door €12,95 (niet-leden betalen €27,95) over te maken op gironummer 429851 onder vermeld-

ding van van het Publicatiebureau Natuurhistorisch Genootschap te Melick onder vermelding 'werkattas zoogdieren'.

De atlas kan na telefonische bestelling (0475-386470) worden afgehaald op het kantoor van het Natuurhistorisch Genootschap in het GroenHuis, Godsweerderstraat 2 in Roermond. U bespaart dan €2,95 aan verzendkosten.

Neeltje Huizenga

Oproep

Vrijwilliger redactie gezocht

De redactie beoordeelt de aangeboden stukken in de eerste plaats op de inhoud. Bij de contacten met de schrijvers gaan de manuscripten vaak een aantal keren heen en weer tussen redacteur en schrijver. Daarbij raakt de leesbaarheid soms wat op de achtergrond.

Het is gebleken dat die vergroot kan worden door een frisse kijk van een relatieve buitenstaander. De redactie is op zoek naar een enthousiaste vrijwilliger met gevoel voor de Nederlandse taal om alle kopij kritisch door te nemen op spelling, taalgebruik en stijl.

Heeft u belangstelling? Neem contact op met: redactie.zoogdier@vzz.nl of bel naar 026-3336352.

Agenda

15 - 17 oktober

13th Meeting of the International Hamsterworkgroup, Wenen, Oostenrijk

Meer info volgt.

19 - 22 oktober

5e Internationale Moefton Symposium

Voor gedetailleerde informatie over het symposium en de registratieprocedure wordt gepubliceerd op www.mouftonsymposium.info

19 november

VZZ Algemene Ledenvergadering

26 november

Belgian Wildlife Disease Society

De nieuwe vereniging Belgian Wildlife Disease Society (BWDS) organiseert haar eerste symposium in het Militair Hospitaal Koningin Astrid te Neder-Over-Heembeek (Brussel).

Via het thema "emerging diseases" wil dit eerste BWDS-symposium een breed overzicht bieden van een aantal belangrijke ziekten bij de wildelevende fauna (zoals vossenlintworm, tbc, hantavirus, ...). Binnen- en buitenlandse experts zullen diverse aspecten belichten van de internationale actualiteit.

Meer informatie over de BWDS en het symposium vind je op: <http://wildlife.var.fgov.be>. Registratie is €30,- (€15,- voor studenten). Zie dus dat je er snel bij bent!

Aanwijzingen voor auteurs

Artikelen dienen populair-wetenschappelijk van aard te zijn en niet elders gepubliceerd. De voorkeur gaat uit naar stukken over de (in het wild levende) zoogdieren van de Benelux. Ook korte mededelingen en bijzondere waarnemingen zijn welkom. Tekst zonder opmaak aanleveren per e-mail aan redactie.zoogdier@vzz.nl of op diskette. Zorg voor ruim illustratiemateriaal, maar houd dit gescheiden van de tekst. In geval er copyright op de illustraties berust moet de auteur toestemming hebben voor het gebruik ervan. Beperk het aantal literatuurverwijzingen tot enkele essentiële. Per artikel kan van slechts één auteur het adres vermeld worden; van de overigen alleen de naam. Met vragen over inhoud en/of vorm kunt u altijd contact opnemen met de redactie. Uitgebreidere aanwijzingen voor auteurs zijn te vinden op de VZZ-site:

<http://www.vzz.nl/zoogd>

Adressen

Zoogdierverseniging VZZ

Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem, Nederland,
T: 026-3705318, F: 026-3704038,
E: zoogdier@vzz.nl, Website: www.vzz.nl

Werkgroepen Zoogdierverseniging VZZ Veldwerkgroep Nederland

Eric Thomassen,
Middelstegegracht 28, 2312 TX Leiden,
T: 071-5127761, E: erictthomassen@hetnet.nl

Materiaaldepot Veldwerkgroep

Menno Haakma, E: materiaal@vzz.nl

Vleermuiswerkgroep Nederland (VLEN-VZZ)

Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem,
E: vleermuiswerkgroepnederland@vzz.nl

Informatiepunt Zeezoogdieren

Marjan Addink, Naturalis, Postbus 9517,
2300 RA Leiden, E: addink@nnm.nl

Werkgroep Boomarter Nederland

Ben van den Horn,
Celsiusstraat 4, 3817 XG Amersfoort,
T: 033-4625970, E: belise@freeler.nl

Beverwerkgroep

Annemarieke van der Sluijs, Oude Kraan 8,
6811 LJ Arnhem, tel. 026-3705318,
E: a.vandersluijs@vzz.nl

Zoogdierwerkgroep Overijssel

Nico Driessen, p/a Natuur & Milieu Overijssel,
Stationsweg 3, 8011 CZ Zwolle, T: 038-4217166,
E: driessen@natuurmilieu.nl

Natuurpunt

Kardinaal Mercierplein 1, 2800 Mechelen, België,
T: 015-297220. Website: www.natuurpunt.be

Contactpersonen Natuurpunt Zoogdierenwerkgroep

Bob Vandendriessche, Begoniastraat 26,
8020 Oostkamp, België,
E: bob.vandendriessche@natuurpunt.be

Vleermuizenwerkgroep

Alex Lefevre, Klissenhoek 85, 2290 Vorselaar, België,
E: vleermuizenalex@yahoo.com

VZZ-lidmaatschap/Natuurpunt-abonnement

VZZ-lidmaatschap met alleen Zoogdier €15 per jaar.
Lidmaatschap met tijdschriften Lutra en Zoogdier
€25 per jaar.

Overmaken op postbank 203737 of voor België op
rekening 000-1486269-35, onder vermelding van
het gewenste lidmaatschap.

Leden van Natuurpunt kunnen zich op Zoogdier
abonneren door €8,50 over te maken op 000-
1486269-35 met vermelding: "Lid Natuurpunt" +
lidnummer"

Opzeggen

Uitsluitend schriftelijk, vóór 1 december, aan het
Bureau van de VZZ.

Zoogdier

ISSN 0925-1006

Redactieadres

Redactie Zoogdier, Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem,
T: 026-3705318, E: redactie.zoogdier@vzz.nl

Redactie

Marius den Boer (hoofdredacteur), Steve Geelhoed
(eindredacteur), Maurice La Haye, Alice Pillot,
Froukje Rienks, Meta Rijks, Bob Vandendriessche,
Sven Verkem

Medewerkers Dirk Criel, Dick Klees, Thierry
Onkelinx, Goedeke Verbeylen, Rollin Verlinde

Opmaak

Han Halewijn - Music Design, Arnhem

Druk

Tijl Offset, Zwolle

Losse nummers Zoogdier

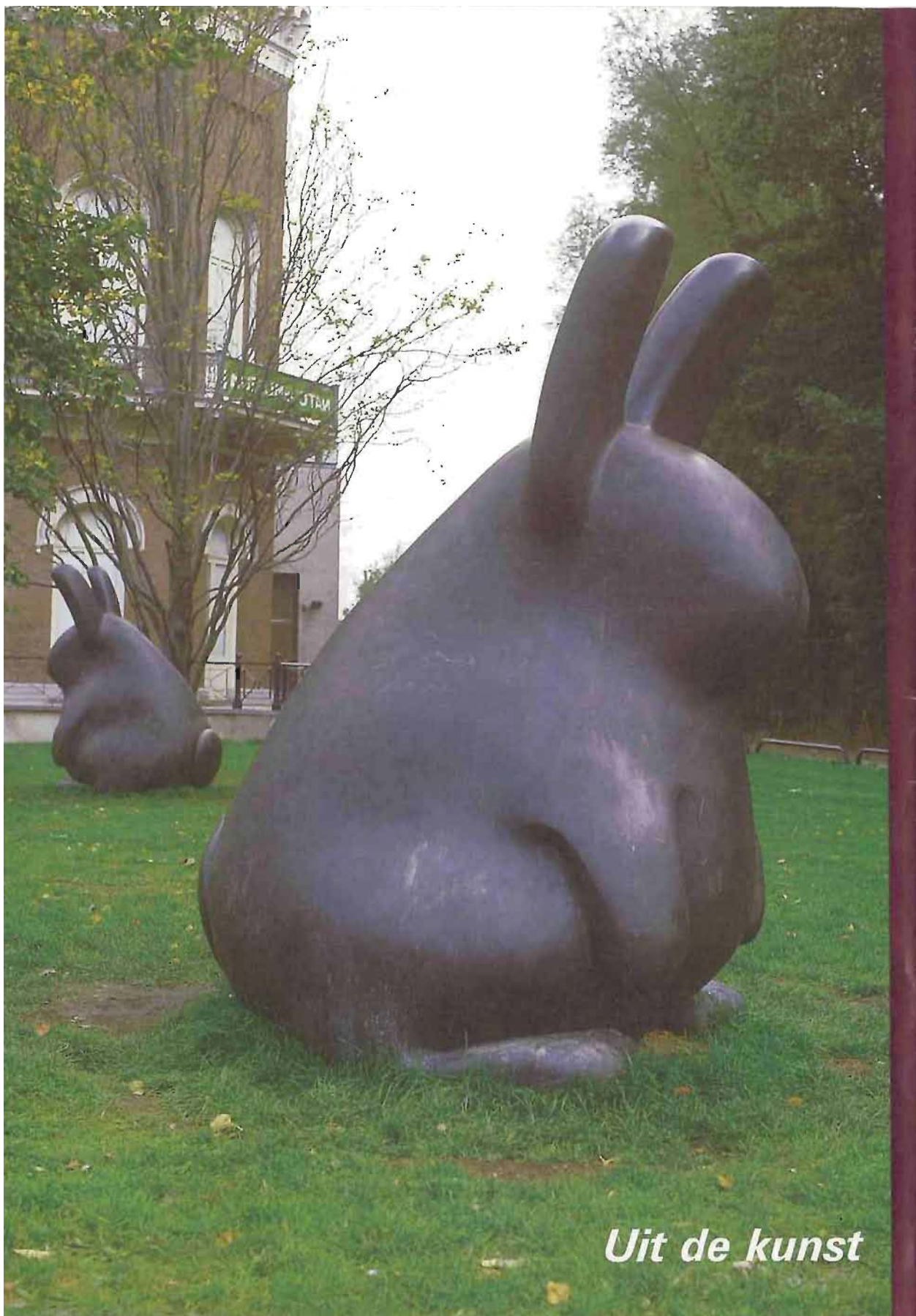
Losse nummers kosten € 6, inclusief porto. Bestellen
via redactieadres, met vermelding van jaargang en
nummer.

Kopijsluitingsdata

Nr 16 (4): 1 oktober 2005; nr 17 (1): 1 januari 2006;
nr 17 (2) 1 april 2006; nr 17 (2): 1 juli 2006.

UIT DE KUNST

Tussen de Kunsthall en het Natuur-
museum in Rotterdam staan een paar
bronzen konijnen van Tom Claassen.
De kunstenaar is bekend van monumen-
tale dieren (olifanten Almere, paard
Utrecht, hond Tilburg). Tom Claassen
(1964) volgde de Academie St. Joost in
Breda en behoorde in 1992 tot de selectie
van de Prix de Rome (Beeldhouwwerk/
Beeldende kunst in de openbare ruimte).

Uit de kunst